

Лиляна ДИМИТРОВА-ТОДОРОВА
Институт за български език, БАН
Шипченски проход 52, бл. 17
София 1113, България

МЕТАФОРИЧНИ НАЗВАНИЯ В БЪЛГАРСКАТА ОРОНИМИЯ

Българската оронимия се отличава с многообразие от названия на планински обекти и богато диференцирани географски термини. Това се обуславя от планинския релеф, характерен за голяма част от територията на България. Сред българските оронимични названия значително място заемат названията-метафори, които са възникнали в резултат от пренасяне на характерни признаци на един предмет върху друг предмет или обект с подобна форма, вид, разположение, цвят и пр.

Метафоричните названия са обикновено явление в топонимията на много страни и езици. Те се създават в резултат от стремежа на хората по-ярко и по-конкретно да бъде назован новия обект чрез нещо познато, да се постигне разнообразие в назоваването или да се открие най-типичният признак на обекта. Метафоричните названия са възникнали в резултат на асоциациите, породени от въздействието на обекта върху назоваващите. В названията-метафори е особено нагледен процесът на номинация, което обуславя специалния интерес към тях. Тяхното проучване дава възможност да бъдат установени принципите за номинация в изследваните географски обекти. Принципите при избор на отличителни белези, взети като основни при номинацията, зависят от физикогеографските условия на местността, като най-важна роля играе релефът. Не случайно метафоричните названия се срещат най-често в оронимията, което се дължи на разнообразния планински релеф. Названията-метафори са многобройни в планинските и предпланинските области, където земеповърхностните форми съвършено се отличават от еднообразните

терени на полетата и равнините. Метафоричните ороними се свързват с някои морфографски обекти на релефа и свидетелствуват за голямата наблюдателност и живото въображение на хората към природните форми.

Задача на настоящото изследване е да се установят някои законо-мерности на метафоризация в българската оронимия. В проучването се разглеждат ороними, които са с прозрачна вътрешна форма и с ясно слово-образователно значение.

Семантичният анализ на метафоричните ороними свидетелствува за това, че като източници за метафора се използват преди всичко названия на части от тялото на човека и животните, на предмети от бита и т.н., т.е. думи, които характеризират човека и заобикалящата го среда от една или друга страна. Изхождайки от признака, който е залегнал в основата на названието, при метафоричните ороними могат да бъдат отделени няколко по-важни лексико-семантични групи:

- 1) Названия по части от тялото на човека и животните, т.е. названия, образувани от анатомична лексика.
- 2) Названия по предмети от човешкия бит.
- 3) Названия по животни и птици.
- 4) Названия по човешки фигури.
- 5) Названия по растения.
- 6) Названия по цвят.
- 7) Названия по местоположение на обекта по отношение на други обекти.
- 8) Названия, свързани с религията, и др.

Богатата лексикално-семантична група "названия по предмети от човешкия бит" се разделя на няколко подгрупи: а) названия по съдове; б) названия по оръдия на труда, в които влизат оръдия за обработване на дърво, уреди за обработка на хранителни суровини, занаятчийски инструменти и помощни средства, оръдия за обработване на земя; в) названия по постройки и помещения; г) названия по архитектурно-строителни елементи и конструкции; д) названия по музикални инструменти; е) названия по дрехи или част на облекло; ж) названия по тъкани; з) названия по уреди за тъкане или техни части; и) названия по оръжие; й) названия по осветителни тела и техни съставни елементи; к) названия по покъщнина и мебели; л) названия по приспособления, свързани с яздене; м) названия във връзка със селскостопанската дейност.

Най-многобройна група метафорични названия в българската оронимия са оронимите, основани върху сравнение с части от тялото на

3. Задна част: **грѣб** и производното му **грѣбина** — МН *Грѣбельо, Грѣбеш, Грѣбовец, Грѣбина*; **грѣбнак**, диал. **грѣбняк** — МН *Грѣбнака, Грѣбнячето, Грѣбняко*; **гѣз** и производните му **гѣзей**, **гѣзер**, диал. **гѣзер**, **гѣзер** — МН *Гѣзеите, Гѣзака, Гѣзера, Гѣзер, Гѣзера, Гѣзера*; **дѣпе** — МН *Дѣпевица*; **зѣдница** — МН *Зѣдничките*.

IV. ЧАСТИ НА КРАЙНИЦИТЕ

1. **рѣка**: **лакѣт** — МН *Лакѣтица*; **юмрѣк** — МН *Мѣлѣк юмрѣк, Юмрѣк чал, пѣлец* — МН *Пѣлеца*.
2. **крак** = диал. **нога** — МН *Ногѣта*; **кѣлка**, диал. **кѣлка** — МН *Кѣлката, Кѣлката*; **коляно**, диал. **колѣно** — МН *Бѣбино колѣно*; **глѣзен**, диал. **глѣжен** — МН *Бѣбин глѣжин*; **стѣпка**, диал. **стѣпка** — МН *Стѣпката, Стѣпката* (апелативът **стѣпка** е включен в тази група названия, тъй като означава 'отпечатък на стѣпалото', което е част от телесен крайник).

V. ВЪТРЕШНИ ОРГАНИ

1. **бѣбрек**, диал. **бѣбрек** — МН *Бѣбрецку*; **далѣк** — МН *Далѣклийка*; **жѣла** — МН *Жѣлавец, Жѣлавка*; **кѣкал** — МН *Кѣкала, Кѣкалѣт*; **кост** — МН *Костѣ*; **мѣхѣр**, диал. **мѣур** — МН *Мѣура*; **рѣбрѣ** — МН *Рѣбрѣто, Рѣбрѣто*; **сѣрѣце**, диал. **сѣрѣце** — МН *Сѣрѣцѣто, Сѣрѣце*.

VI. ДОПЪЛНИТЕЛНИ ОБРАЗУВАНИЯ ПО ТЯЛОТО:

врѣга диал. 'буца' — МН *Врѣгльѣвица*; **пѣпка** — МН *Марѣина пѣпка*; **фрѣчка** диал. 'брѣчка' — МН *Фрѣчката*; **цѣрей**, диал. **чир** — МН *Цѣрея, Чиро*.

От представените групи се вижда, че оронимичната терминология, възникнала по образеца на анатомичното устройство на човека представлява определена система от метафори. В процеса на метафоризация са въввлечени както думи, посочващи външни части на тялото, като *глава, нос, череп, крак* и др., така и думи, означаващи вътрешни органи: *бѣбрек, далѣк, сѣрѣце, жѣла* и др. Фактът, че вътрешните органи на човешкото тяло участвуват при създаването на географската терминология и на оронимията, показва, че народът ни още в далечни времена добре е познавал свойствата и функциите на тези органи.

В отделна група поставяме апелативите, които означават части от тялото на животни и птици, като ги разделяме на две подгрупи: I. Части на главата и II. Части на трупа.

I. ЧАСТИ НА ГЛАВАТА

гàга — МН *Гàгата*; **клюн**, диал. **клѝндер** — МН *Клюн*; *Клѝно*, *Клѝндеро*; **грѝбен**² — МН *Грѝбен планина*, *Грѝбена*, *Грѝбено*; **грѝва** — МН *Грѝвица*; **качѝл** — МН *Качѝля*, *Качѝлят*; **чѝчул**, диал. **чучѝл** — МН *Чучул*, *Чучульете*, *Чучѝля*; **рог** — МН *Рог*, *Рогà* и *Роговете*.

II. ЧАСТИ НА ТРУПА

крилѝ — МН *Крилѝто*; **опàшка** = диал. **куйрѝк** — МН *Он`ашката*, *Куйрѝкът*, *Куйрѝчето*; **копѝто** — МН *Копѝтото*; **перѝ** — МН *Перѝто*.

В метафоричните ороними, разгледани по-горе, се срещат такива, в които географските термини са добили широко разпространение в говорите и днес не се схващат като метафори, например *глава*, *грѝбен*, *ждре-лѝ*, *ѝстие* и др.

Предметите от човешкия бит също много активно участвуват във формирането на метафоричните ороними. Метафоричната характеристика на обекта в зависимост от неговата конфигурация е разнообразна и в основата на оронима може да бъде вложена външна прилика с друг, вече известен на назоваващите предмет с различна форма: кръгла, овална, тясна, дълга, тригълна, четиригълна, конусовидна, цилиндрична, сложна, извита и т.н., каквато форма притежават различни предмети от бита.

Сред подгрупите на лексикално-семантичната група "названия по предмети от човешкия бит" най-многобройна е подгрупата "названия по съдове", образувана от апелативи, които означават различни видове съдове. С една част от тях се именуват дълбоки долове в планините, котловини, циркуси, вдълбани в скалите места: *Вагàнът*; *Казàна*; *Кàцата*; *Кòраба*, *Кòрабище*; *Корѝтото*, *Корѝтище*; *Кòтел*, *Кòтленье*, *Кòтлово*, *Кòтля*; *Кѝтелища*, *Кѝтело*; *Лѝнът*, *Лѝновете*; *Панѝцата*, *Панѝците*; *Тàсовете*; *Фунѝята*, *Фунѝите*, *Крѝвата фунѝя*.

Заравнените върхове или местата в планините, които са често с кръгла форма, са оприличавани също на определени съдове: *Брашненѝк*; *Синѝята*; *Тепсѝ дял*; *Тигàн*, *Тигàньо*, *Тигàня*.

Имената на някои съдове служат за създаване на названия на скални образувания или на върхове със заоблена, конична или цилиндрична

² Трябва да се има предвид, че в метафоричните названия, образувани от апелатива *грѝбен*, не винаги е било пренесено значението 'месест израстък по главата на петел или друга птица', а значението 'уред със зъбци за разресване; бърдо на тъкачен стан'.

форма: *Бакъля; Бурило; Буталката; Ведрица; Връшник; Горен и Долен ковчег; Дисагите.*

Немалка е и групата на оронимите с метафорично съдържание, които са образувани от апелативи, означаващи оръдия на труда: *Балгурника; Брусът, Големия брус; Веригата; Веслец; Вретеното, Вретенар; Гѐга; Долни кюки; Игла̀та, Игла̀та на мона̀ха, Дяволските игли; Клѐщите; Клина, Клѝнът; Клѝнецо; Ключа, Ключо̀во; Ковѐрките; Кордѝлица; Ма̀рков нож; Наковалня̀та; Разс̀вата; Тезгя̀ха; Трѝдните; Хурката; Шило̀то.*

Високи скални грамади или отвори между скалите напомнят постройки или помещения, по чиито названия са създадени метафорични ороними, като *Амба̀рица; Вика̀лото, Вика̀лата; Дукя̀ните; Зѝмниците, Дѐлба̀дите зѝмници; Кафенѐто; Мечѝта; Пѝвньѝците; Плѐвня̀та.*

Скалисти теснини, различни скални образувания, стъпаловидни склонове, етажирани скални откоси и възправени върхове са назовани с нарицателни, които означават архитектурно-строителни елементи и конструкции: *Вратѝте, Врат̀ник, Врат̀ници; Гредѝта; Джамѝлът; Дирѝкят; Камѝната, Камѝнка, Камѝнките; Клѝмаш; Комѝните; Лѝвицата; Лѝствица; Мѝчи праг; Пезу̀й скала̀; Пещѝ; Полѝчката, Полѝците, Полѝчките; Портѝла; Пѝртата, Пѝртите; Прозѝреца; Стѝлбата, Стѝлбите; Тавѝнчека; Ча̀дѝрите; Ча̀ра̀ка; Ша̀тѝр.*

Най-често върхове, скали и по-рядко планински местности с нагънат терен напомнят части от облекло, преди всичко различни видове шапки: *Бомбѐто; Гу̀гльо, Гу̀гля; Калпа̀ка, Калпа̀кят; Качу̀лка; Кра̀чолът; Кривокѝп, Пѝпова ка̀па; Сокѝйка; Халка̀та; Чемберѝка, Чемберѝя; Ша̀рен калпа̀к и др.*

За някои от назоваващите, които притежават по-богато въображение, острите или заоблени върхове и скалните зъбери с причудливи форми наподобяват човешки фигури: *Ба̀ба, Ба̀бичка, Гѝрбава ба̀ба; Бу̀лата; Двѐте момѝ = Момѝчките; Жандѝрмите; Калу̀гера; Момѝчето; Момчѝнца; Мѝждѝ; Поп; Попадѝя; Сѝтѝвете; Чуля̀чекът; Ученѝчката и др.*

По прилика с вида на животни и птици са назовани различни планински обекти — най-често върхове или скали: *Бѐла ко̀била; Бу̀хал, Бу̀халите; Влѝк; Жа̀бата; Жребѝчѝ; Камѝлата; Кѝнчето; Кѝня; Костену̀рката; Ку̀чето; Лѝвчѝто; Мага̀рето; Орлѝто; Орѝло; Петлѝте и др.*

В представеното изследване не може да бъде изчерпано цялото богатство от метафори в българската оронимия, а са приведени само някои примери от по-многобройните лексикално-семантични групи, като оста-

ват незасегнати по-малобройните, които обхващат не по-малко интересни метафорични названия.

От направеното изследване се установява, че метафората се среща преди всичко в имената на добре виждащи се географски обекти — върхове, скали, хълмове, гребени, ридове. Това се дължи на факта, че за наименуването на обекта посредством метафора е необходимо той да бъде видян в неговата цялост — само тогава неговата форма може да бъде сравнена с някой предмет. Названията са или по общия вид и изглед на планинската местност, или по вида на единичен орообект. Много са метафоричните названия в планинските части със скални образувания, които са приели най-разнообразни причудливи форми. Важно е да се отбележи, че сходните обекти или даже един и същ обект могат да предизвикат различни асоциации, в резултат на което могат да бъдат назовавани различно. В оронимите преди всичко се среща предметната метафора и по-рядко олицетворяваща метафора, която е характерна за хидронимите.

От посочените по-горе примери с метафорични ороними се вижда, че в процеса на номинация се дава предпочитание не на общоезикови географски термини, а на тяснолокални диалектни думи. Тъй като орографските обекти са разнообразни, неповторими, те изискват за своето обозначение специални думи. Много често метафоричните имена имат конотативно значение, т.е. носят в себе си семантични или стилистични отсенки, които се натрупват върху основното значение и служат за изразяване на емоционално-експресивна окраска.

Метафоричните названия представляват универсална закономерност. Често те са резултат от едни и същи асоциации в различните езици. Тази универсалност при създаването на метафоричните имена произлиза от еднаквостта на човешкото мислене. При назоваване на новия обект у човека възникват асоциации преди всичко с това, което му е най-добре познато, с това, което непрекъснато се намира пред него.

Проследените метафорични названия в българската оронимия, които са свързани с някои много характерни особености на планинския релеф, свидетелствуват за голямата наблюдателност и творческия гений на човека, който вниква в същността на природните форми и ги назовава по най-сполучлив начин.

Metaphoric names in Bulgarian oronymy

Summary

The paper analyses a group of Bulgarian metaphorically motivated place-names, especially those derived from terms for human (head, nose, leg etc.) or animal (wing, horn, beak, hoof etc.) body parts. Such a kind of nomination is very frequent in Bulgarian toponymy, but also in toponymy of other Slavic languages.

Ključne riječi: bugarska toponimija, oronimija, imena uzvisina, metafore

Key words: Bulgarian toponymy, names of hills, metaphoric names